

Luchia Antonova-Vasileva

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

The Banat Dialect and the Written Tradition of Banat Bulgarians

Abstract: This article examines the main dialectal features of the Banat dialect according to the existing descriptions by Prof. Stoyko Stoykov and contemporary records from the village of Star Beshenov. The author traces the reflection of these features in the written practice, paying special attention to the works devised for educational purposes – i.e. primers. The paper also explores the correspondence between the graphic characters (letters) and their phonetic value. The phonetic variants represented in the written text are specifically analysed, with particular attention to the different pronunciations of the same grapheme. The paper concludes with a discussion of the problems involved in creating normative works for regional language variants.

Keywords: dialectology, Banat regional norm, graphic system

Лучия Антонова-Василева

(Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките)

Банатският говор и писмената традиция на банатските българи¹

Отличителните особености на банатския говор са описани обстойно от проф. Ст. Стойков в неговите класически трудове „Банатският говор“ (Стойков/Stoykov 1967) и „Лексиката на банатския говор“ (Стойков/ Stoykov 1968), които са част от поредицата „Трудове по българска диалектология“, както и в редица други публикации. Между тях най-съществените, на които не може да не се отдели внимание при формирането на правилата в банатската писмена норма и книжнина, са следните:

1. Широко *ê* вм. стб. *ѣ*: *бѣл*, *бѣли* – непрегласен ятов изговор под ударение (както по-голямата част от рупските говори); *вън* от ударение – изговор *e*, *’ъ* или *и* (след редукция).

2. Изговор на една гласна *ъ* на мястото на четирите стб. гласни *ж*, *а*, *ъ*, *ь* (типична особеност на родопските говори) – както павликянските говорите в Пловдивско и Асеновградско (Павелско, Хвойненско).

3. Запазване на следи от изговор на *ы* – също характерно за рупските говори, включително и за говорите в Солунско. Отбелязан е и преход на *и* в *ы* – *пысму*, както и на *ы* в *у* – *муѣ* < *мѣѣ*.

4. Наличие на пълна редукция на широките гласни в тесни – най-последователно проведена при гласната *о*: *смок* – *смукѣ*; с повече отклонения при гласната *е*: *рòсин*, *слінци*//*слінц*, *смѣшин*, но и *смет*, *сметѣ*; по-рядко при гласната *а*: *адѣт*, *грат*, *градѣ*, *рабѣц*, *снагѣ*, *снахѣ*, *тавѣ* и др. (Стойков/Stoykov 1968: 35 и сл.).

¹ Публикацията е резултат от изпълнението на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, съгласно договор КП-06-Н70/1.

5. Наличие на краесловни меки съгласни: *пън', ден', сол', жал'* и преход на меките *т', д' в к', г': глак', зък', пролек', смрък'*. Това е особеност, характерна за западните рупски говори, която ги свързва с говорите от географската област Македония.

Диалектът се отличава със следните по-характерни морфологични особености:

1. Наличие на падежни остатъци: агломеративен, общ косвен или родително-винителен падеж при съществителните от м.р.: *седнѣдо чѣча Пѣтра*.

2. Разширяване на окончание *-ове > -ве* за мн.ч. при съществителните от м.р.: *нашите дѣдѣве*.

3. Членна форма за м.р. *-і, -а: зъбі, дъжді, на одъра*.

4. Загуба на формите за минало свършено и минало несвършено време – замяна с конструкции с глагола *съм* в минало време и форми с минало деятелно причастие: *са блі нѣгу хѣра*.

Освен това банатският говор притежава и своеобразен речник. Поради чуждоезиковата среда, в която попадат банатските българи, както и поради стремежа да бъде издигнат диалекта до равнището на книжовен език, неговата лексикална система се обогатява чрез заемки (от унгарски, немски, румънски) и чрез словотворчество.

Известно е, че въз основа на банатския говор е създадена втората писмена регионална норма на българския език (Единството/Edinstvoto 1978: 6-14). Нейната поява е свързана преди всичко с религиозната практика на католическото вероизповедание и с религиозната книжнина, заради която са се създали първите учебни помагала. Между най-видните книжовници и техните дела трябва да отбележим на първо място Йозу Рил (Rill 1866).

При работата над изграждането на местната правописната норма на банатския български Йозу Рил обръща особено внимание на вокализма. Според Л. Милетич (Милетич/Miletich 1900 /1: 358 и сл.) той е схванал разликата между „слаботъмния“ неударен еров вокал, който предава чрез *à* (знакът $\grave{}$ – тежко ударение, се употребява като знак за ударение на последната сричка в кирилицата през XII-XV в.) – срв. у Й. Рил: *càfti...* и „по-тъмния“ ударен заден ер, който предава чрез *â*, развит в диалекта на мястото на стб. *ъ – rāž, vâlk* (в банатския говор, както изобщо в рупските говори, не са запазени сонантни съгласни), както и на мястото на стб. *ж – mâž, , kâštī*². Често ударено *a* се бележи с *á* за разграничение от неудареното, което в източните диалекти и в банатския говор се произнася редуцирано (знакът $'$ – остро ударение, се употребява, когато ударението пада на сричка, различна от последната в кирилската графична традиция през XII-XV в.).³ Въпреки старанието си Рил не е успял да постигне пълен успех в означаването на различията в произношението на ударено и неударено *a* и *ъ*, като използва знак *a* с различни знаци за ударение, известни от сходни практики при приложението на латинската азбука. Той не е можел да различава последователно неударен *ъ* от неударено *a* и поради факта, че гласежът им в тази позиция в български език и в банатския говор често съвпадат. Затова той пише *petimà, síncàtâ*, докато пише просто *a* в *táma, nauči*. Рил специално отбелязва, че в български език няма неударено *a*, защото то без ударение ставало „слаботъмно“ *ъ* – сиреч *à* според неговия правопис.

² В системи за означаване на акцента знакът \wedge отбелязва двойно ударение, а в системата за фонетична транскрипция на славянските езици той се употребява за означаване на широк изговор на гласните. Срв. и широки гласни \hat{e} (с. 195 и др.); \hat{o} (с. 127 и др.) у Стойков, Ст. Българска диалектология. София: 2003.

³ https://bg.wikipedia.org/wiki/Кирилица#Системи_за_транскрипция.

Освен при отбелязването на неударените *ъ* и *а* Рил не е напълно последователен и при писането на гласните на мястото на *ъ*. Той правилно схванал *ъ* в ударена сричка в банатския говор като широко *ê = ä* и го отбелязва редовно с *ê: dêl, bêl, bêli, želêzu*. Със същото *ê* той бележи и всяко друго *ä* – напр. *zemê* – съвременен български книжовен език *земя*, стб. именителен падеж *земля*, стб. винителен падеж *земль*.

Неударено *ъ* често бележи с *è*, но също непоследователно, като според Милетич то също се произнася като *ä: dêl – deli, níkàdè*. Рил е употребил буквите *ê* и *è* под влияние на граматиката на Цанкови (Cankof 1852), където *ê* означава *'a*, а буквата *è* – широко *e* (wie das deutsche *ä*) – (Милетич/Miletich 1900/1: 358-359).

Както отбелязва Милетич, в банатския български, както и обикновено в източните български говори, широките гласни *a, e, o* се произнасят „чисти“ (нередуцирани) само под ударение. У Рил те се предават съответно с *á, é, ó*. Когато *a* е неударено, Рил го изписва чрез *a* и *à*. На мястото на неударено *e* той пише *i: idín, sistrá, sigá, vrêdin*, а на мястото на неударено *o* – *u: dušál, bullí, kujè, nêštu, dubâr*. При това обаче често се срещат непоследователности – писане на *e* и *o*, когато са без ударение. Милетич подчертава „...и в живия банатско-български говор“ ненавсякъде последователно е прокаран законът за редуцията – срв. *méne, tébe, zemê, íme* (Милетич/Miletich 1900: 359). Във връзка с промените на гласните вън от ударение той отбелязва, че в „банатско-българския говор“ често пъти вокалите „отягат“ особено ударено *ъ*, което се чува като протегнато *ä*. Той обяснява тази особеност като „последни остатъци от квантитета, който винаги е ударен“ (Милетич/Miletich 1900: 359). Й. Рил схваща и проблемите с подвижността на българското ударение и подчертава: „písànàtà hurtà trébà dà se udárvà sàs izrékànàtà“ (Милетич/Miletich 1900/1: 360).

При обсъждането на правописната норма на банатската книжнина в зората на нейното създаване се обръща внимание не само на фонетиката и графиката, но и на редица особености на морфологията и граматиката – напр. на въпроса за употребата на членните форми и др. Стремещът на Й. Рил в процеса на утвърждаването на правилата в банатската книжовна норма е бил насочен към нейното сближаване с българския книжовен език „в турско“ и изобщо към поддържането единството на основните езикови особености в книжовната норма на българския език. Така до голяма степен учебната книжнина на банатските българи представлява реално и цялостно отражение на основните езикови особености на говоримия български език, който ляга в основата на книжнината от XVIII в. Пример за отразяването на тенденциите в развитието на граматичните особености, типични за българския език, е еднаквостта по отношение на разколебаването на инфинитива. Това засяга дори и единството с езика на Чергедските молитви, в които инфинитивната форма също е изгубила окончание *-ти* въпреки ранното изселване на населението, говорещо този диалект, от България. В резултат от тази тенденция още преди XIII в. в Чергедските молитви се срещат само остатъци от инфинитив: *са итем види; не ма итеши устави* (Милетич/Miletich 1926: 49).

Характерни примери на близост с езика на Чергедските молитви се срещат и в лексиката – напр. употребата на израза *баща наш* вм. *отче наш*. Според Л. Илиева (Илиева/Иlieva 2015: 33-34) същата особеност е отбелязана и в език на други български печатни книги от 18. век – срв.:

*Ба́ща нашъ ко́йто си на небóто.
Да са сватí имá Твое.*

Тя отбелязва, че текстът показва по-скоро западнобългарски особености – напр. употреба на *какво* със значение ‘както’. Някои сравнения на различни текстове от книжовната практика на българските католици показват, че докато в текстовете на молитви се употребява лексемата *баща*, в писмо на българските католици от Чипровци до папата се употребява обръщението *пресвети оче*. Това може да се дължи на използването на друг тип правила, формули или модели, но може да е свързано и с факта, че тук то не е обръщение към бога, а към божия наместник на земята. Тези случаи на регистрирани употреби на думите *баща* и *отче* може да се сравнят с примери за употреба на лексемите *татко* и *о(т)чув*, отбелязани в Прилепско, които се срещат и в поговорката *Едному татко, другьему очув не биди* – ‘Не бъди за един татко//баща, а за друг доведен//втори баща’ (Антонова/ Antonova 1998). Сравнението може да бъде релевантно, защото при изграждането на книжовната практика на банатските българи се използва и изданието на Константин Миладинов.

Може да се приведат следните примери, които показват приложението на основни правописни принципи на Йозу Рил при писането на гласните по оригиналното издание:

â = ъ; à = а вñн от ударение; Pèstà = Пеща (макар и вñн от ударение, вероятно нередуцирано); rukáz = показ – ‘съдържание’; stàmpísànu = щамписано

u = у от редукция на о.

ì = и от редукция на е.

Ѣ – бѣлѣжк’и; кáзните бѣлѣци; прѣдхуртá; врѣдни у работàтá; прѣдѣди; Туѣ пазѣти вáрху сáту – срв. *Balgarska čítanka* (Rill 1881); *Pučelnica* (Буквар – Rill, Kossilkov 1889).

През 2010 г. се издава нов съвременен учебник по български език – срв. *Съвременен български език и български палкенски език* (Цветков, Калапиш/Tsvetkov, Kalapish 2010).

Положителната страна на учебника е, че той се опитва да представя успоредно правописните правила на съвременния българския книжовен език и на „павликенския български“ – регионалният банатски български диалект. При това естествено на първо място се обръща внимание на правописа на гласните звукове. Тук обаче се забелязват някои странни описания, които не намират обяснение във фонетичната система на диалекта – срв.:

В палкенския език буквата „о“ се записва като „à“ и се изговаря също, както в български език (т.е. като о – вж. с. 10); В български палкенски език „а“ без ударение се чете между „à“ и „о“, а българите в Дудещи Веки (Стар Бешенов) в Румъния изговарят и като българското „ъ“. Като пример може да посочим изписването българско ъ в думата *гълъб* като *galab*, транслитерирано „палкенски български“ /голоп/ (с. 8); *golobica*, транслитерирано „палкенски български“ /головицо/, български *гълъбица* (с. 11). В примера се открива типичният за банатския говор изговор ъ на стб. ж, който е описан от Ст. Стойков (Стойков/Stoykov 1967) и е отбелязан и в текстове от Стар Бешенов при проучвания там през 2023 година – срв.:

Да стигнеш фкѣити да глѣдаш гълъбица, да идѣш мѣсу ут нѣйа (пословица) – ‘Да гладуваш; да изпаднеш в крайна нужда’.

В речника на Ст. Стойков откриваме системно ъ: *гѣлп, гълъбѣца фѣрка*. Според някои сведения, получени от информатори при съвременните проучвания, изговорът о се среща в отделни селища в областта Банат, под влияние на унгарски. Изговор о или у на мястото на стб. ж се описва от Милетич в отделни случаи в книжнината на седмиградските българи – срв. предаването при наличието на разложен назализъм *trombenie* – ‘тръбене’, *sa buiont* – ‘бойт се’, *rastegnuha* – ‘разтегнаха’. Той обръща внимание и на

факта, че самият изговор на гласната ъ в шуменския говор, който определя като сходен с този на чергетските молитви, се отличава с „гърлено“ произношение – т.е. с по-задна артикулация. Важно е също така да се отбележи, че в този диалектен район се среща изговор *o* на мястото на ъ в членната морфема за м.р. единствено число *gradò*, вън от ударение след редукция *ò – kòn'ò* или *u* (Милетич/Miletich 1926: 19). Следователно изговорът *o* вместо ъ от стб. ж или ъ в отделни случаи в банатския говор трябва да се обясни като особеност (вероятно лабиализация) на изговора на съвременната гласна ъ.

Неточностите при отбелязването на звуковите стойности на някои букви в новия учебник води и до неточности в таблицата на гласните, публикувана на с. 21, особено при отражението на писането на гласните *o*, *a* и *e*. Като отличителна особеност на „палкенския“ регионален език се описва изговорът на дълго *e*, отбелязвано като *é* – срв. *tétka* [теетко] – ‘леля’; *mélnica* [меелница]. Проблемът вероятно е свързан с погрешното описание на типичното за банатския говор *ê* (Стойков/Stoykov 1967), което, както вече бе посочено, се изговаря и с известна проява на ударен квантитет. Вероятно като отбелязване на произношението на неударено *e* като ъ се дължи и неточното обяснение на изговор ъ на гласната *i* – срв. *sréćin* [срек’ън] – ‘радостен’. Случаите с изговор ъ на мястото на звук *u* вероятно се дължат на остатъци от изговор на гласната *ы*, което също е типична особеност на банатския говор – срв. *děva slíva* (дива слива).

От текстовете в читанката към учебника личи, че описаните звукови особености на графемите не се спазват така, както са отбелязани при описанието на съответните гласни в учебника – срв. напр. липса на писане на *a* вм. *o*:

Чичо Пејо = Čiču Pejo;

Гузен негонен бяга = Nagonatija Guzen bega;

Така всички разбрали кой е крадецът = Tej sa sincata razbrali koj ij kradéca (с. 126, 127).

В текстовете на читанката не се среща и писането на *i* вместо ъ. Вместо ъ обикновено се пише *a* – срв. *Нечувана лъжа = с. 129 Ničujna laža* (с. 127, 129). Това са само бегли примери, които показват, че текстовете в съвременния учебник отстъпват по точност и задълбоченост на съдържанието на учебната литература, завещана ни от създателите на банатската регионална писмена норма. Вероятно проблемите тук се дължат на опита правописът да се опрости, като същевременно се отразят диалектните особености, но за съжаление характерните черти на местното произношение не са отразени напълно точно и системно. Във връзка с това може да се посочат и някои други образци от банатската книжнина, които показват проблеми с изписването на гласните звукове и особено с изписването на гласната ъ – срв. :

Biblioteka „Banatsći B a l g a r s ċ i Glas”. Br. 6 O t e c P a i s i j a p o s t o l n a b a l g a r s k a t a n á c i j a. Timișoara 1938;

Rimska katoličanska škulska biblia sas 60 svetičta. Ud nemska biblia **ubarnal** Franc Krestofcsák, parok. 1936. Timișoara – вж. с. 3:

Guspudin Bog sveta pu negvata s a t m o ž n a óle ud ništu ij storil.

Tój štêl da b a d i s a t u i s a t u ij stanalu.

Taj sa stánali angeljete slancito, dzvezdite, mêseca i zemête.

От посочените примери се вижда, че отсъствието на разграничаване на гласните *a* и ъ в графиката води до изопачаване на една от отличителните особености на банатския говор, на българския, а и на румънския език – наличието на звук ъ. На тази близост между български и румънски обръща внимание още Б. Цонев, който пише: „с никой друг народ

словено-българите не са имали толкова трайно съжителство, като с румъни“ ... и в двата езика се среща начесто един тъмен гърлен звук ъ...” (Цонев/Tsonev 1984: 4-6).

Факт е, че учебните издания на банатския български език се нуждаят от осъвременяване и опростяване, но това трябва да се извърши, като се обръща внимание на специфичните диалектни особености, които представляват богатството на този диалект. Неговото запазване е важно не само за местната регионална норма, но и за историята на българския език. Неразривна част от тази история е употребата на определяната като „старославянска“ кирилица – т.нар. влашко-молдовско писмо в стария румънски и в по-късния развой на румънски език до 60-те години на 19 век. Според Л. Милетич влахо-българските грамоти са написани на „чист среднобългарски канцеларски език“. Той посочва, че за това най-много говори палеографското единство на текстовете, в които личи, че напр.: „...цар Александровата грамота е писана досущ с такъв типичен широк устав...“ (Милетич/Miletich 1900/2: 497-498). Според Ст. Младенов

От значение, което се оценява недостатъчно високо, е румънската редакция на среднобългарския език, чиито паметници ни осветляват така добре прехода към новобългарски. Още Венелин, който не е бил лингвист, познава голямото значение на влахобългарските грамоти... (Младенов/Mladenov 1978: 81; вж. също https://bg.wikipedia.org/wiki/Старорумънски_език).

По-късно при замяната на кирилската азбука с латинска в Румъния възникват редица правописни проблеми, които естествено се отразяват и на създадената банатска регионална писмена норма на българския език. Изписването на гласната *a* с различни знаци, за да се означа с нея и гласната ъ, за която няма знак в латиницата, е един от най-съществените проблеми. Както вече бе показано, в текстовете на различни книжовници, в това число и на Й. Рил, се откриват редица непоследователности в това отношение. Според мене неподходящо е възприетото изписване на звука ъ с графема *â*. То не съответства на фонетичната характеристика на гласната поради факта, че традиционно в лингвистичната литература така се бележат широки гласни – срв. и в правописа на Рил: *ê: dêl, bêl, bêli, želêzu*, а противно на това гласната ъ е тясна. По-логично би било да се използва знак *ă*, който е познат и в румънската графична система и също се среща в разглежданите тук текстове. Той се употребява и при транслитерацията с латиница на ранни текстове на румънски език, написани на кирилица и свързани със средновековната българска писмена традиция в споменатото вече влашко-молдовско писмо, което представлява влахо-молдовска редакция на среднобългарския език, употребявана на територията на Румъния (вж. https://bg.wikipedia.org/wiki/Влахо-молдовска_редакция_на_старо-българския_език).

Румънският езиковед Щ. Гъйтънару (Găitâнару 2021: 523-539) привежда примери от старинната книга „Pravila de la Govora“ от 1640 г., като ги транслитерира в текста си на румънски език *săbor* ‘събор’, *călugăr* ‘кълугър < калугер’ (очевидно с диалектен изговор в резултат на редуция на неударените гласни’ за разлика от изписването в съвременния румънски език от типа *română, Limba românească* [румъна, лимба румънеска – с редуция на крайното неударено *a* > ъ]).

Правилата от Говор, 1640⁴

Според румънските източници „Правилата от Говор“ (Църковното правило или Малкото правило) представлява първия сборник от правни, канонични и граждански закони на румънски език, издаден през 1640 г., отпечатан на румънски език с кирилица в книжовния център на манастира в Говор. Преводът е направен по славянска редакция на византийски номоканон от Михаил Мокса – монах от манастира Бистрица (окръг Ръмнику Вълча). Както се посочва в румънските изследвания, книгата съдържа и някои текстове на „славянски“ – срв.:

Stihurile la stema Țării, însemnarea (incipit) după predoslovie, precum și ultima însemnare (colofonul), au fost semnate, în ordine, de Uirilă (Udriște) Năsturel, Meletie Macedoneanul și ieromonahul Ștefan de la Ohrida, fiind alcătuite în slavonă, printre ultimele manifestări ale slavonei ca limbă de cult, înainte de dispariția sa treptată.

(Стиховете върху герба на страната, надписът (инципит) след предисловието, както и последният надпис (колофон), са подписани по ред от Урила (Удрише) Настурел, Мелетие Македонецът и йеромонах Стефан от Охрид, написани на славянски, сред последните прояви на славянския като култов (свещен, богослужебен) език, преди постепенното му изчезване).

През 1652 г. е издаден *Pravila lui Matei Basarab* (https://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila_lui_Matei_Basarab).

Правилото на Матей Басараб, известно още като „Закони с Бога или Голямото правило“ (за да се разграничи от „Малкото правило от Говора“, наричано още „Оправдание на закона или Църковното правило“, отпечатано през 1640–1641 г.) е издадено също така по инициатива на Матей Басараб. То се изготвя като корекция на първата книга, поради нейното догматично и богослужебно съдържание, като средство за защита на православието срещу калвинистки и католически влияния.

Към обстоятелствата, които насочват, че този старинен текст е свързан с въпроса за развитието на българската култура и българския език, трябва да обърнем внимание и на личността Матей I Басараб (*Matei Basarab*), срещан още и като Матей Бранковяну или Брънковяну. Той е управител на Влашко в периода 1632 – 1654. В заглавната страница на „Правила“ се титулова по следния начин:

⁴ Вж. <http://www.capodopere2019.ro/pravila-de-la-govora.html>. Изказвам благодарност на колежата Явор Иванов за насочването към основни източници с информация за изданието.

*Аз Матей Басараб, господар и войвода на земята угровлашка и на цялото Подунавие.*⁵

Родът на Матей Басараб е свързан с личности, на които не само имената ясно показват принадлежност към българската народност, но и по своите дела са тясно свързани с българските владетели на юг от Дунав от тази епоха и с важни исторически събития, засягащи съдбата на българския народ. Прието е, че родоначалник на рода Басараб е Иванко I Басараб (на румънски: *Ivanco Basarab I*) – първият владетел на княжество Влахия, управлявал от 1310/19 до 1352 г. През 1330 г. Иванко Басараб заедно със сина си Александър и зет си – ловешкия деспот Иван Александър, участва в похода на българския цар Михаил III Шишман срещу Сърбия, завършил с неуспешната битка при Велбъжд (https://bg.wikipedia.org/wiki/Битка_при_Велбъжд). Но няколко месеца след това поражение Иванко Басараб успява да се справи с настъпващата унгарска войска в битката при Посада (https://bg.wikipedia.org/wiki/Иванко_I_Басараб; https://bg.wikipedia.org/wiki/Битка_при_Посада). Дъщеря на Иванко Басараб е Теодора Бесараб, която става българска царица като първа съпруга на цар Иван Александър (1331 – 1371), омъжена за него, когато той все още е деспот в Ловеч. След развода си с царя става монахиня и до края на живота си е известна като Теофана Басараб.

Самият Матей Басараб е ктитор на Атон (през 1645 г. плаща данъците на

цяла Света гора) и на редица църкви и манастири на територията на днешна България – във Видин, Свищов и др. Въпреки че всячески поддържа източното православие, той има тесни връзки със Седмиградско (Трансилвания) и насърчава латинското влияние в земите си. От тази епоха датират първите наченки за изместване книжовната и употребима влахо-молдовска редакция – регионалната книжовна норма на среднобългарски език на територията на княжество Влахия (условно от 1330 г.) и княжество Молдова (условно от 1365 г.), просъществувала в периода 14-17 век. Матей Басараб се представя за внук на Нягое Басараб, чиито изображения се отриват в румънски черкви (https://bg.wikipedia.org/wiki/Нягое_I_Басараб):

Изображение на Нягое Басараб

⁵ Вж. заглавната страница на „Правила...“, приведена по румънски източници: „Pravila acesta iaste direptătoriu de lege, tocmelea sfinților apostoli tocmita de șapte săbore cătră acesta și a precuvioșilor părinți învețătorilor lumii. Tipăritu-s’au în tipar i. Preluminatului domn Io Mathei Basarabă Voevodă a toată țara Ungrovlachiei: în mănăstirea Govora...“ [„Това правило е указател на закона, договорянето на светите апостоли, договорена от седем събора за това и на благочестивите бащи на учителите на света. Отпечатани са в печатницата на пресветлия г-н Ио Матей Басарабъ воевода на цялата страна Унгровлахия: в манастира Говора...].

Според румънски източници именно Матей Басараб назначава Мелетие Македонец (края на XVI в., след 1642), арумънски монах от манастира Зограф в Света гора за игумен на манастира в Говора (https://dexonline.ro/definitie/meletie_macedoneanul/688685). Владетелят Матей Басараб се откроява с дейността си в областта на културното меценатство. От неговите дела личи, че той напълно осъзнава нуждата от обединението по отношение на културните традиции, която може да съдейства за тяхното съхранение. Освен податките за българската народностна принадлежност на тази важна за културата и развитието на книжнината личност, още по-важни са фактите, че писмената традиция, развивана при неговото управление, е свързана със средновековните традиции на българския език.

Поради исторически и културно-религиозни причини общността на банатските българи и тяхната книжовна традиция днес е единствената официално призната в Румъния. Според преброяването на населението през 2011 г. те са 7336 души, но според някои източници броят на българите в Румъния е значително по-висок (Кочева/Кочева 2013: 2; също и https://bg.wikipedia.org/wiki/Българи_в_Румъния#Влашко).

От прегледа на някои характерни издания, свързани с регионалната българската писмена традиция, запазена на територията на Румъния, става ясно, че е необходимо да се създадат възможности книжнината на банатските българи, която е най-добре развита понастоящем, да се списва по такъв начин, че тя да служи за приобщаване на други общности с интерес към българската култура и език. Ако при това се използват графични знаци, които съвпадат с тези в съвременната латинска графика в Румъния, то само би улеснило обучението и разпространението на тази книжнина. Най-важното е тя да отразява точно основните особености на банатския говор – например наличието на звук ъ, който е характерен и за българския и за румънския език. Във фонетичната и фонологичната система на българския език гласната ъ се свързва в противопоставяне по признака широка ~ тясна с гласната а, поради което изписването на ъ със знак ѣ е най-близко до естественото в употребяваната латинска азбука. Вярно е, че във от ударение изговорът на а и ъ се уеднаквява, но непоследователности при изговора в български възникват при всички неударени гласни. Употребата на различни знаци за изписване на неударените а и ъ няма смислоразличителна функция. Но трябва да се подчертае, че изписването на двата звука а и ъ с един и същи знак а при това и в позиция под ударение, което се среща в много от съвременните трудове като най-лесно решение, води до недопустимо изопачаване на езика. То всъщност е свързано с книжовната практика на католиците в Сърбия, Хърватия и Черна гора – т.е. с книжовни прояви на други славянски езици. Не е редно при положение, че създателите на банатската книжовна писмена норма са се стремили всячески да изтъкнат и запазят нейното единство с българския език, в съвременната писмена практика да се утвърждава изписване от типа на цитираните по-горе

„Banatsci B al g a r s ci Glas”;

O t e c P a i s i j a p o s t o l n a b a l g a r s k a t a n á c i j a,

в което народностното име български се предава неточно. Банатският говор не е изолиран случай, а част от българските говори на територията на днешна Румъния. Това личи от изследванията на Л. Милетич върху текстовете на Чергетските молитви и от редица други източници. Общи черти съществуват и между езика на банатските българи и останалата част от българските диалекти, запазени на север от р. Дунав (Младенов/Mladenov 1993). Затова е особено важно да се създадат учебни издания на диалектите на българите в Румъния, които съхраняват българската културна традиция и старинните особености на българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева 1998: *Антонова-Василева, Л.* Речник на прилепския говор (по материали от М. Цепенков) – В: Цепенков, М. Фолклорно наследство. Т. I. София: Изд. на БАН, с. 383-496 (Antonova-Vasileva 1998: *Antonova-Vasileva, L.* Rechnik na prilepskiya govor (po materiali ot M. Tsepenkov). In: Tsepenkov, M. Folklorno nasledstvo. T. I. Sofia: Izd. na BAN, p. 383-496).
- Антонова-Василева 2013: *Антонова-Василева, Л.* Актуални тенденции в славистиката – новите езици, микроезиците и микрофилологиите. – Български език. Приложение, с. 274 (Antonova-Vasileva 2013: *Antonova-Vasileva, L.* Aktualni tendentsii v slavistikata – novite ezitsi, mikroezitsite i mikrofilologiite. – Balgarski ezik. Prilozhenie, p. 274).
- Единството 1978: *Единството* на българския език в миналото и днес. Отделен отпечатък от сп. „Български език“, XVIII, кн. 1 (Edinstvoto 1978: *Edinstvoto na balgarskiya ezik v minaloto i dnes.* Otdelen otpechatak ot sp. „Balgarski ezik“, XVIII, kn. 1).
- Илиева 2015: *Илиева, Л.* Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Научни трудове, Т. 53, кн. 1, Сб. А, Филология, с. 28-36 (Ilieva 2015: *Ilieva, L.* Predstavitelnata forma na balgarskiya ezik v Evropa prez XVII i XVIII vek. – Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“. Nauchni trudove, T. 53, kn. 1, Sb. A, Filologia, p. 28-36).
- Илиева 2021: *Илиева, Л.* Писмото на чипровчани от 1658 г. до папата: Анализ и факсимиле. – Паисиеви четения. Пловдив 2021. Научни трудове, Т. 59, кн. 1, сб. А, Филология. Кръгла маса Предвъзраждане и Възраждане: книжовници и книги, с. 11-29 (Ilieva 2021: *Ilieva, L.* Pismoto na chiprovchani ot 1658 g. do papata: Analiz i faksimile. – Paisievi cheteniya. Plovdiv 2021. Nauchni trudove, T. 59, kn. 1, sb. A, Filologia. Kragla masa Predvazrazhdane i Vazrazhdane: knizhovnitsi i knigi, p. 11-29).
- Кочева 2013: *Кочева, А.* Българският език на ново място по света. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Kocheva 2013: *Kocheva, A.* Balgarskiyat ezik na novo myasto po sveta. Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov“).
- Милетич 1896: *Милетич, Л.* На гости у банатските българи. – Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот, год. 3, кн. 1, с. 63-88 (Miletich 1896: *Miletich, L.* Na гости u banatskite balgari. – Balgarski pregled. Spisanie za nauka, literatura i obshtestven zhivot, god. 3, kn. 1, p. 63-88).
- Милетич 1900/1: *Милетич, Л.* Книжнината и езикът на банатските българи. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVI и XVII, с. 339-483 (Miletich 1900/1: *Miletich, L.* Knizhninata i ezikat na banatskite balgari. – Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, kn. XVI i XVII, p. 339-483).
- Милетич 1900/2: *Милетич, Л.* Към брашовските влахобългарски грамоти. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVI и XVII, с. 496-504 (Miletich 1900/2: *Miletich, L.* Kam brashovskite vlahobalgarski gramoti. – Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, kn. XVI i XVII, p. 496-504).
- Милетич 1926: *Милетич, Л.* Седмоградските българи и техният език. – Списание на БАН, кн. XXXIII, клон Историко-филологически 18 (Miletich 1926: *Miletich, L.* Sedmogradskite balgari i tehniyat ezik. – Spisanie na BAN, kn. XXXIII, klon Istoriko-filologicheski 18).
- Младенов 1993: *Младенов, М.* Сл. Българските говори в Румъния. София: Изд. на БАН (Mladenov 1993: *Mladenov, M.* Sl. Balgarskite govori v Rumania. Sofia: Izd. na BAN).

- Младенов 1979: *Младенов, Ст.* История на българския език. София: Изд. на БАН (превод и ред. на проф. Ив. Дуриданов от 1929) (Mladenov 1979: *Mladenov, St.* Istorija na balgarskiya ezik. Sofia: Izd. na BAN (prevod i red. na prof. Iv. Duridanov ot 1929)).
- Стойков 1967: *Стойков, Ст.* Банатският говор. Трудове по българска диалектология, кн. 1. София: Изд. на БАН (Stoykov 1967: *Stoykov, St.* Banatskiyat govor. Trudove po balgarska dialektologia, kn. 1. Sofia: Izd. na BAN).
- Стойков 1968: *Стойков, Ст.* Лексиката на банатския говор. Трудове по българска диалектология, кн. 4. София: Изд. на БАН (Stoykov 1968: *Stoykov, St.* Leksikata na banatskiya govor. Trudove po balgarska dialektologia, kn. 4. Sofia: Izd. na BAN).
- Стойков 2003: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ (Stoykov 2003: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologia. Sofia: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov“).
- Цветков, Калапиш 2010: *Цветков, О., Авг. Калапиш.* Съвременен български език и български палкенски език. София: Петър Берон (Tsvetkov, Kalapish 2010: *Tsvetkov, F., Avg. Kalapish.* Savremenен balgarski ezik i balgarski palkenski ezik. Sofia: Petar Beron).
- Цонев 1984: *Цонев, Б.* История на българския език, Т. 2. София: Наука и изкуство (фототипно изд. от 1934) (Tsonev 1984: *Tsonev, B.* Istorija na balgarskiya ezik, T. 2. Sofia: Nauka i izkustvo (fototipno izd. ot 1934)).
- Cankov 1852: Cankof, A. und D. Grammatik der bulgarischen Sprache, Wien <https://core.ac.uk/download/pdf/127603655.pdf>
- Găitănaru 2021: *Găitănaru, Șt.* Gramatica numelui în Pravila de la Govora din 1640. – Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu, Alessandria: Edizioni dell’Orso, La colonna infinita № 14.
- Rill 1866: *Rill, J.* Bâlgarskutu pravupísánii. Péstà.
- Rill 1881: *Rill, J.* Bâlgarska čitanka. Timișvar.
- Rill 1889: *Rill, J., L. Kossilkov.* Pučélnica. Timișvar.